

tır. Öte yandan Lahor Rotary Kulübü'ne üye olmuş, bu kulübün İngiltere'deki toplantılarına devam etmiştir.

İnsanlığı daha güzel bir geleceğe taşımaya yönelik bir forum olacağı düşünceyle Abdullah Yûsuf Milletler Cemiyeti'ne destek vermiş, bu kurumun "Din Yoluyla Barış" programına katılmış, dünya kardeşliği idealinden dolayı Hindistan'da farmasonluğu (hür masonluk) teşvik ve tavsiye etmiştir. Doğu ile Batı arasında bir âhenk oluşturma fikrini *India and Europe* ve *Modern India and The West* gibi eserlerinde ortaya koymuş, modernizmi bütün insanlığın katkısıyla gerçekleşen evrimin doğal bir aşaması diye nitelendirmiştir. Modern bilim ve din ilişkisinde bilimi inanca götüren bir vasıta olarak değerlendirmiş, fakat Kur'an çevirisindeki açıklamalarında Seyyid Ahmed Han ve diğer İslâm modernistlerinin aksine rasyonalist ve savunmacı nitelikte bilimsel bir tefsire pek rağbet etmemiştir (Sherif, s. 174-175). Mistisizmi muhtemelen dini temelde ferdi-mânevi tecrübe olarak kabul ettiğinden birçok âyetle ilgili notlarında mistik anlamlara atıfta bulunmuş, yine birçok âyeti alegorik ve sembolik tarzda tevîl etmiştir. Meselâ Kehf sûresinin 61. âyetindeki "hût" (balık) kelimesine, "Seküler bilginin semeresini sembolize eder"; Kalem sûresinin 42. âyetinde geçen "sâk" (incik) kelimesine, "Bu kelime en gizli gaybı sembolize eder" şeklinde anlamlar yüklemiştir. Bazı araştırmacılar Abdullah Yûsuf Ali'nin bu tür yorumlarını, diğer bazıları ise Hz. Yûsuf, İsa ve İbrâhim kıssalarına ilişkin sembolik yorumları ile Kur'an ve Sünnet'e aykırı buldukları ribâ, cin gibi bazı kavramlara dair açıklamalarını eleştirmiştir.

Eserleri. 1. *The Holy Qur'an-Text, Translation and Commentary*. Batı'da ve İslâm dünyasında en çok tanınan ve okunan İngilizce Kur'an çevirilerinden biridir. Fazlurrahman da eseri Batı dillerindeki en iyi Kur'an çevirilerinden biri olarak değerlendirir. Eserin birinci bölümü *The Holy Qur'an: An Interpretation in English, with Arabic Text in Paralel Columns, a Running Rhythmic Commentary in English Commentary and Full Explanatory Notes* adıyla 1934'te Şeyh Muhammed Eşref tarafından Lahor'da yayımlanmış, diğer bölümlerin yayımlanması 1937'de tamamlanmıştır. Çeviride 6000'den fazla açıklama notu yer almakta, ayrıca bazı sûrelerin sonunda ekler bulunmaktadır. Ardından eserin farklı adlarla baskıları gerçekleştirilmiştir (Lahore

1938; New York 1938, 1946; Mekke 1966; Riyad 1966 [?]; Beyrut 1963, 1979, 1983; Delhi 1973; New Delhi 1987, 1990; Maryland 1983, 1989, 1992). Bunlardan *Amna Corporation* ile *International Institute of Islamic Thought*'un iş birliğiyle yapılan gözden geçirilmiş iki baskısında (*The Holy Qur'an-Text, Translation and Commentary*, Maryland 1989; *The Meaning of the Holy Qur'an*, Maryland 1992) bazı âyetlerle ilgili açıklama notları ile bazı sûrelerin sonunda yer alan ekler metinden çıkarılmış, çevirinin orijinal metnine de müdahalelerde bulunulmuştur. Suudi Arabistan Krallığı İlmî Araştırma, İftâ, İslâmî Tebliğ ve Rehberlik Başkanlığı'nca gerçekleştirilen Riyad baskısında ise (Dârü'l-livâ 1966 [?]) söz konusu müdahalelerin yanı sıra esere Mevdûdî'nin "Introduction to the Study of the Qur'an" başlıklı yazısı eklenmiştir. 2. *A Monograph on Silk Fabrics Produced in the North-Western Provinces and Oudh* (Allahâbâd 1900). Yazarın ilk eseridir. 3. *Life and Labour of the People of India* (London 1907; Lahore 1977). Müellifin Londra'daki Passmore Edward Institute'de verdiği bir dizi konferansın kitap haline getirilmiş şeklidir. 4. *India and Europe: A Study of Contrasts, with a View a Discovering Avenues of Cultural Cooperation* (London 1925). 5. *The Making of India: A Brief History* (London 1925). 6. *Outlines of Indian History* (Lahore 1928). Hindistan'daki lise öğrencileri için üniversiteye hazırlık kitabı olarak yazılmıştır. 7. *Engrizî Ahd Meyn Hindustan ki Tamaddun ki Tarikh* (Allahâbâd 1931, 1936; Lahor 1994; İngilizce trc. *A Cultural History of India During The British Period*, Bombay 1940). 8. *Medieval India: Social and Economic Conditions* (London 1932). *Tarikh-i Hind kay Azmana Vusta mai Ma'ashri Aur İktisadi Halaat* adıyla Urduca olarak da yayımlanmıştır (Allahâbâd 1939). 9. *Modern India and the West* (London 1941). Müellifle ilgili olarak Abdülcelîl Hasan Ali Sâlim ed-Dîb (*Tercemetü 'Abdillâh Yûsuf 'Ali dirâse naqdiyye*, doktora tezi, 1420/1998, Tanta Üniversitesi), Sherif (bk. bibl.) ve Hurşid Kemal Azîz (*A Biography of Abdullah Yusuf Ali a Life Forlorn*, Lahore 2010) tarafından birer çalışma yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdullah Yûsuf Ali, *The Meaning of the Holy Qur'an*, Maryland 1416/1996, tür.yer.; Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an* (trc. Alparslan Açıkgenç), Ankara 1987, s. 32; M. A. Sherif, *Searching for Solace: A Biography of Abdullah Yusuf Ali, Interpreter of the Qur'an*, Islamabad

2000; Christian W. Troll, "Jesus Christ and Christianity in Abdullah Yusuf Ali's English Interpretation of the Qur'an", *Islamochristiana*, XXIV, Roma 1998, s. 77-101; Muzaffar Iqbal, "'Abdullah Yûsuf 'Ali & Muḥammad Asad: Two Approaches to the English Translation of the Qur'an'", *Journal of Qur'anic Studies*, II/1, London 2000, s. 107-123; Behcet Abdürrezzâk el-Habâşine, "Tercemetü 'Abdillâh Yûsuf 'Ali li-me'âni'l-Ḳur'âni'l-kerîm fi dav'i'l-Kitâb ve's-Sünne", *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, I/1, Mefrak 1426/2005, s. 79-89; Kadir Polater, "Abdullah Yusuf Ali'ye Göre Kur'an'daki Zü'l-Karneyn Kıssası", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI/ 2 (2006), s. 95-120.

 MUSTAFA ÖZTÜRK

ABDURRAHMAN AKTEPE

(1854-1910)

Nakşibendî-Hâlidî şeyhi.

Diyarbakır'ın Çınar ilçesine bağlı Aktepe köyünde doğdu. Mahlası "Rûhî", lakabı Şemseddin'dir. Nakşibendî-Hâlidî şeyhi Hasan-ı Nûrânî'nin dört oğlundan en büyüğüdür. Dedesinin adı İshak, büyük dedesi İsmâil'dir. Aslen Hakkârili olan babası Diyarbakır ve çevresindeki medreselerde tahsil görmüş, Sâlih-i Sıbkî ve Molla Hâfîl-i Siirdî'den ders almış, Hâlid el-Bağdâdî'nin halifelerinden Hâlid-i Cezerî ile onun halifesi Sâlih-i Sıbkî'den hilâfet aldıktan sonra Aktepe köyüne yerleşmiş, burada açtığı medresede çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Bölgedeki nüfuzu sebebiyle Sultan Abdülmecid, tekkenin faaliyetlerini daha iyi yürütebilmesi için bir ferman göndererek Aktepe köyünü ve çevresinde yer alan geniş bir araziye kendisine hediye etmiştir.

Eğitimine bu köyde başlayan ve babasından icâzet alan Abdurrahman Aktepe (Aktepî), Irak ve Suriye'deki çeşitli medreselerde tahsiline devam etti. Babasının vefatının (ö. 1863) ardından bir süre medresenin başında bulundu. Ancak bu faaliyeti uzun sürmedi, görevini kardeşi Muhammed Can'a bıraktı ve babasının halifesi Molla Muhammed'in yanında seyrüsülûkünü tamamlayıp hilâfet aldı. Aktepe'deki dergâhta birçok mürid ve talebe yetiştirdi. 29 Mart 1910'da Diyarbakır'da vefat etti, Aktepe köyünde babası ve kardeşi Muhammed Can'ın mezarlarının bulunduğu türbede defnedildi. Şeyh Abdurrahman, Kur'an ve Sünnet'e dayalı bir hayat yaşamış, tarikati bid'atlardan ve hurafelerden uzak tutmaya büyük çaba göstermiştir.

Eserleri. Aktepe'nin eserlerinin çoğu henüz yazma halde ailesine ait kütüphanede bulunmaktadır. Bu eserler ve

Abdurrahman Aktepe'nin Aktepe köyündeki türbesi

kütüphanede mevcut yaklaşık 250 kadar yazmanın mikrofilmli Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Aktepe bölümünde korunmaktadır. Başlıca eserleri şunlardır: 1. *Ravzu'n-naîm fî addi şemâilî'n-nebiyyi'l-kerîm*. Hz. Peygamber'in şemâilini ve mi'râcını anlatan mesnevî tarzında kaleme alınmış 4531 beyitlik eserde Türkçe, Farsça, Kürtçe ve Arapça dil zenginliği göze çarpar. Eser Ahmed-i Kohî (İstanbul 1966) ve Zeynelâbidin Amedî (1986) tarafından neşredilmiş, daha sonra Zeynelâbidin Zinar ve M. Emin Narozi Arap harflerinden Latin harflerine aktararak yayımlanmıştır (Stockholm 1988, 1991). 2. *Divân-ı Rûhî*. 471 beyitten oluşan divanda ilâhî aşk ve çeşitli tasavvufî meseleler dört dilde ifade edilmiştir. Zeynelâbidin Amedî'nin 1980 yılında neşrettiği eser Zeynelâbidin Zinar ve M. Emin Narozi tarafından Latin harflerine aktararak yayımlanmıştır (Uppsala 1988). Aktepe'nin diğer başlıca eserleri de şunlardır: *Risâle* (müellifin bir manzumesiyle Nâbî'nin gazeline yazdığı Türkçe bir muhammesten ibarettir), *Kitâbü't-Tıb*, *Kitâbü'l-Mantık*, *Risâletü'l-ıdebe ve'l-âdâb*, *Risâle-i Râbîta*, *Kitâbü'l-İbrîz fî isbâti kîdemi'l-kelâmî'l-azîz*, *Keşfü'z-zulâm fî akâidi firâki'l-İslâm*, *Min-hâcü'l-usûl*, *Kitâbü's-Sarf ve'n-nahv*. Astronomiyle de ilgilenen Abdurrahman Aktepe, Diyarbakır ve çevresinde ay, güneş, yıldız ve gezegen hareketlerini takip etmiş, ceviz ağacından bir küre imal ederek üzerine bütün gezegenlerin adlarını yerleştirmiştir. Ayrıca Aktepe köyü, Diyarbakır ili ve yöresine ait bir yıllık namaz vakitlerini belirten on sekiz sayfalık bir takvim hazırlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Bedri Günkut, *Diyarbakır Tarihi*, Diyarbakır 1937, s. 127; Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, İstanbul 1957-97, I, 293;

II, 697; III, 696; IV, 125; a.mlf., *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, Ankara 1985, s. 40; Abdurrahman Tağî, *İşaretler*, Diyarbakır 1980, s. 34; Zeynelâbidin Zinar, *Nimûne-ji Gencîneya Çanda Qedexekîrî*, Stockholm 1991, s. 161-165; Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara 2001, s. 157; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 78; M. Şefik Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, İstanbul 2004, I-II, s. 47-52, 250-252, 275; Murat Özaydın, *Şeyh Abdurrahman Aktepe, Hayatı-Eserleri-Görüşleri*, İstanbul 2009; Mustafa Akif Tütenk, "Diyarbakır'ın Son 60 Yıllık (1892-1952) Vakaları", *Kara-Amid*, sy. 2-4, İstanbul 1956-58, s. 311-339.

MURAT ÖZAYDIN

ABDURRAHMAN BEDEVÎ

(bk. BEDEVÎ, Abdurrahman).

ABDURRAHMAN GAZİ KÜLLİYESİ

Erzurum yakınında
Eğerlitepe'de yer alan türbe,
zâviye ve cami.

Abdurrahman Gazi'nin kimliği tam olarak tesbit edilememiştir. Bazı kaynaklarda, Vâkıdî'nin *Kitâbü't-Târîh* adlı eserine dayandırılarak Abdurrahman Gazi'nin Hz. Ömer'in hilâfetinin (634-644) ilk yıllarında veya Hz. Osman tarafından 641'de Anadolu üzerine gönderilen İyâz b. Ganm kumandasındaki ordu içinde yer alan bir kişi olduğu, Bizans'ın elindeki Erzurum'un bu İslâm ordusunca fethedildiği, fetihden sonra buraya yerleşen müslümanlara ya da İslâmîyet'i yeni kabul edenlere İslâm'ı öğretmek amacıyla görevlendirilen on kişiden (krş. *Târîhu fütûhî'l-Cezîre*, s. 232) biri olduğu üzerinde durulmaktadır. Ancak halk arasında bu kişinin "Gazi" unvanıyla anıldığı, fethedildiği ve fetih ardından burada öldüğü kabul edilmekte, Abdurrahman isimli bu şahsa gazilik unvanıyla birlikte şeyhlik unvanı da yakıştırılmaktadır. Mehmed Nusret eserinde İstanbul'da Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi'nde rastladığı, İbn Hacer el-Askalânî'ye ait *İnbâ'ü'l-ğumr bi-ebnâ'î'l-umr* adlı kitapta yer alan, "Abdurrahman İbn Süleymân İbşîrî -ki kendisinden gâzi diye söz edilir- abdâlin komutanı olup zühd ehli biri idi, 643 yılında Erzurum'da şehit düştü" cümlelerinin Abdurrahman Gazi'yi açıkça gazilikle tanımlayan ifadeler olduğu sonucunu çıkarmıştır. Neşri'nin *Kitâb-ı Cihannümâ*'sında da söz konusu kişinin şeyh diye tanıtılması, Erzurum'da mânevî kişiliğiyle şeyh veya gazi unvanlı bu şahsın yaşadığına işaret etmektedir. Külliye'nin Erzurum'a tahrip defterinde 1540 yılında

Abdurrahman Gazi Zâviyesi olarak kaydı yer alır. İbrâhim Hakkı Erzurumî'nin de burada zâviyedarlık yaptığı belirtilmektedir. Abdurrahman Gazi'nin kabrinin bulunduğu yerde türbe, zâviye ve bir caminin yapılmış olduğu bilinmekle birlikte bu yapılar hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak kabir çevresinde zamanla meydana gelen hazire bu civarda gömülmeyi arzu eden kişilerin olduğunu göstermektedir.

1970'lerde siyah bazalt taşından iki şâhide ile 4,85 m. uzunluğunda mezardan ibaret olan kabrin üzerine 1983'te ortadan bir sivri kemerle ikiye ayrılan yan yana iki kubbeyle örtülü dikdörtgen planlı bir türbe binası inşa edilmiştir. Ortadan bir paravanla ikiye ayrılan türbede her iki kubbeli birim birer kapı ile dışa açılmaktadır. Doğudaki birim kadınlara, batıdaki birim erkekler için olup üzere türbenin ziyaret edilmesi sağlanmıştır. Batıdaki kapı üzerine de türbenin 1211 (1796) yılında Vali Yûsuf Ziyâ Paşa'nın hanımı Ayşe Hatun tarafından yaptırıldığını gösteren mermer kitâbe konulmuştur. Eski türbeye ait bu kitâbe sekiz satır halinde düzenlenmiş olup on altı mısralıdır. 1794'te türbenin yanına inşa edildiği kayıtlarda bildirilen zâviyeden günümüze hiçbir iz kalmamıştır. Yine türbenin yanına Erzincanlı Ahmed İzzet Paşa tarafından yaptırılan küçük mescidin yerine de türbe ile birlikte tek kubbeli, yüksek beden duvarlı bir cami inşa edilmiştir. Kuzeyde sivri kemerli, açıklıklı ve birimlerinin üzeri üç kubbe ile örtülü olan klasik tarzda bir son cemaat yeriyile sağda tek şerefeli minare bulunmaktadır.

Abdurrahman Gazi Türbesi'nin batı kapısının üzerine 1211 (1796) yılında konulan kitâbe

